CAPITOLUL III

OPERA APOSTOLILOR

I. – Apostolii sînt palestinieni; perspectiva lor. – Există evrei în afara Palestinei: *diaspora*. – Cum s-a constituit. – Organizarea comunităților sale. – Propaganda sinagogilor sale. – Cum au ajuns acestea să concrească cu elenismul. – Spiritul prozeliților lor: *prin ce este acesta propice discursului creştin*.

II. – *Sincretismul diasporei*. – *Mandaismul* Mesopotamiei. – *Hypsitienii* şi *sabazienii* Frigiei. – *Nazoreii* din Epiphan şi Perea. – Avantajele pe care le-au oferit creştinismului aceste secte.

III. – *În ce fel are loc trecerea* credinței apostolice pe terenul *diasporei*; povestirea din *Fapte*. – Barnaba în Antiohia. – Caracterul obscur şi realmente slab al influenței apostolilor palestinieni.

I

Apostolii şi discipolii pe care robusta încredere a sfîntului Petru îi calmă, şi care, după risipirea primului moment de groază, se adunară spre a încerca să reconstruiască visul lor sfărîmat şi a reînvia în inimile lor speranțele pe care Învățătorul le pusese, erau evrei de joasă condiție şi lipsiți de cultură. Orizontul lor nu putea să fie mai larg decît cel al lui Christos, iar ambiția lor se limita la a paşte „oile casei lui Israel" pe drumul mîntuirii. Totul ne conduce la a crede că, cel puțin la început, exclusivismul lor evreu era dispus să se arate chiar mai îngust decît cel al lui Isus. Nimic nu putea fi mai departe de gîndul lor decît intenția de a aduce Vestea cea Bună păgînilor şi, la drept vorbind, le era imposibil să conceapă că Evanghelia ar putea fi acceptată de către oameni care, în prealabil, nu împărtăşeau deloc credința evreiască. În acele vremuri, însă, foarte mulți evrei locuiau în afara Palestinei; aceştia, de asemenea, făceau parte din turma lui Israel[43].

[43] Lucrarea esențială este cea a lui J. Justier, *Les Juifs dans l'Empire romain*, Paris, 1914; de asemenea, în *Dictionnaire des Antiquités*, al lui Daremberg şi Saglio, vezi articolul *Judaei*, al lui Th. Teinach. – Asupra începuturilor creştinismului, a implantării sale pe teren greco-roman şi a definirii sale ca religie originală, se poate citi cu profit Pfleiderer *Die Entstehung des Christentums* şi Case, *The evolution of early christianity*, Chicago, (1914); se va consulta şi Bousset, *Kyrios Christos*, cap. III-VII şi J. Weiss, *Das Urchristentum*, Göttingen, 1914. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

În timpul celor patru secole care au precedat era creştină, mai multe cauze au făcut ca strămoşii acestor oameni, să ajungă a locui în afara patriei lor. Mai întîi necesitatea: ţara lor, aşezată între regatul lagid al Egiptului şi regatul seleucid al Siriei, a servit deseori drept cîmp de bătaie pentru egipteni şi sirieni. În cursul raziilor lor, şi unii, şi ceilalţi au făcut numeroşi prizonieri, care nu au mai revenit vreodată. Această întîmplare s-a produs de mai multe ori în timpul lungii lupte pentru independenţă –susţinută de maccabei împotriva regilor sirieni. Ea s-a reluat în beneficiul romanilor, cînd aceştia s-au războit cu Antioh cel Mare şi, mai tîrziu, cînd au luat parte la certurile intestine ale Iudeei. Pe de altă parte, cînd erau bine trataţi, evreii se arătau a fi harnici, fideli, zeloşi. De aceea, ptolemeii şi seleucizii căutară să-şi atragă grupuri importante, fapt care le reuşi. Unii se instalară în delta Nilului şi în Cirenaica, alţii în Antiohia, în Lidia, în Frigia. În sfîrşit, Palestina nu oferea resurse inepuizabile, iar rasa evreiască era prolifică. Astfel că, fiind sub dominaţia străinilor, şi strîmtoraţi datorită unui sol mai degrabă neproductiv, mulţi evrei mergeau să-şi caute pîinea în ţinuturi aflate sub aceeaşi dominaţie, unde mulţi dintre ei îşi aflau norocul. Începînd cu secolul al doilea înainte de Isus Christos, un evreu din Alexandria îşi permitea cel mult o exagerare poetică atunci cînd, adresîndu-se poporului său, scria: „Întreg pămîntul este plin cu tine şi de asemenea toată marea”[44]. De asemenea, geograful Strabon, contemporan cu Isus, avea impresia că evreii se găseau peste tot. La drept vorbind, ei erau răspîndiţi de jur împrejurul Mediteranei, însă nu formau grupuri compacte decît în marile oraşe ale lumii greceşti, în Mesopotamia şi la Roma, unde, sub August, puteau fi găsiţi vreo douăsprezece mii.

Oriunde ar fi fost, de regulă, ei nu-şi uitau nici originea, nici religia. Se adunau împreună, căutau să obţină funcţii publice de răspundere, drept legal la existenţă, şi se organizau. Cu timpul, formau o comunitate care îşi avea şefii săi, propriii magistraţi aleşi, propria justiţie şi cutumele sale, iar la nivel spiritual o sinagogă[45], unde toţi veneau să asculte citindu-se Legea, să

[44] *Oracolele Sibylline*, III, 271. (n.a.)

[45] Acest cuvînt, întocmai precum *biserică*, desemnează, totodată, un loc de adunare şi adunarea care se ţine acolo. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

se roage, să se edifice împreună şi care, ea însăşi, îşi avea mica sa conducere. O evreime numeroasă, precum cea din Roma, îşi repartiza uneori membrii între mai multe sinagogi. Prinţii greci, sirieni sau egipteni îşi lăsaseră evreii să trăiască în felul lor şi chiar le acordaseră diverse privilegii. Romanii urmaseră acest exemplu, şi o veritabilă cartă proteja pe fiii lui Israel pe întreg teritoriul imperiului, o cartă care nu doar le autoriza religia şi le legaliza grupările, dar care ţinea seamă cu largheţe de precauţiile şi prejudecăţile lor, care menaja pe cît posibil susceptibilităţile lor religioase.

Această situaţie excepţională, pe care orgoliul lor natural o accentua încă şi mai mult, disprețul –aproape scuzat de această situaţie– pe care îl profesau faţă de cultele municipale, diverse alte cusururi sau lucruri ridicole pe care le lăsau a fi văzute, mai cu seamă caracterul aparte al ceremoniilor de la sinagogă –pe care vulgul o considera ca pe un templu fără rituri al unui zeu fără chip şi fără nume–, circumcizia, restricţiile alimentare ale legii mozaice şi, una peste alta, mai multe calomnii foarte supărătoare şi uşor acceptate, căzute asupra lor –precum aceea de a practica uciderea rituală şi aceea de a adora un cap de măgar–; toate acestea făcură ca în rîndul popoarelor din oraşele în care se găseau în număr mare să apară împotriva lor sentimente foarte ostile. Lumea greco-romană a cunoscut un veritabil *antisemitism*, care ar fi ajuns la ultimele consecinţe violente dacă autorităţile romane nu l-ar fi stopat, şi care scăpa uneori de sub control. Este bine de semnalat acest fapt încă de la început, întrucît, în curînd, acesta se va transfera de la evrei la creştini[46].

Israeliţii, în schimb, bine văzuţi de către putere datorită supunerii lor şi a spiritului lor laborios şi serios, atrăseseră atenţia binevoitoare a oamenilor, pe care îi şoca puerilitatea mitologică, caracterul grosier al riturilor, vulnerabilitatea metafizică, nulitatea morală a religiei păgîne de atunci. Într-o vreme în care începea să se afirme moda religiilor impresionabile ale Orientului, iahvismul părea celor pe care temperamentul îi predestinase să-l înţeleagă, cea mai simplă dintre toate, cea mai elevată şi cea mai pură. Pe de

[46] Toate mărturiile greceşti şi romane referitoare la evrei au fost adunate, traduse şi adnotate de către Th. Reinach: *Fontes rerum judaïcarum*, I. *Textes d'auteurs grecs et romans*, Paris, 1895. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

altă parte, foarte exclusivişti, bănuitori şi neprimitori la ei în țară, evreii adoptaseră cele mai bune conduite printre străini. Ei nu îşi închideau cu strictețe sinagogile, tolerînd străini în spatele uşilor deschise, nu se dădeau în lături de la a învăța pe cei ce voiau să cunoască Legea şi, de altfel, cum aceasta fusese tradusă în greacă, orice om instruit putea să o studieze. În felul acesta, în jurul fiecărei sinagogi, se formase treptat o clientelă de prozeliți. Unii mergeau pînă la capăt cu convertirea, primind botezul purificator, acceptînd circumcizia, trimițînd ofranda rituală Templului din Ierusalim, identificîndu-se astfel cu adevărații fii ai lui Israel. Alții, fără a ajunge pînă acolo, frecventau mai mult sau mai puțin regulat locul pe care îl aveau în cadrul sinagogii, contribuiau cu bani la întreținerea acesteia şi „trăiau viața evreiască" atît cît le permitea condiția lor socială. Aceştia erau numiți „cei temători de Dumnezeu". Cu siguranță că erau foarte numeroşi în jurul marilor grupări de evrei ale Orientului şi Egiptului; la Roma, erau recrutați pînă şi din clasele superioare, mai ales dintre femei.

Evreii din străinătate nu păstraseră integral nici obiceiurile, nici spiritul fraților lor palestinieni. Exclusivismul lor, ura lor față de străin, teama lor maladivă de contacte impure, cedaseră într-un mediu în care acestea le-ar fi făcut viața imposibilă. Întrețineau relații zilnice cu „păcătoşii", fiind supuşi mai ales influenței şi atracției culturii elenice, în care se scăldau. Lăsînd deoparte convingerile religioase şi, de asemenea, practicile esențiale pe care acestea le presupuneau, prin limbă, înfățişare şi formație intelectuală, aceşti evrei –priviți după două sau trei generații de la emigrarea lor– se asemănau grecilor de aceeaşi condiție socială. Cei mai instruiți dintre ei profesau o profundă admirație pentru literele şi filosofia elenică. Ei se pătrunseseră de acestea pînă la un asemenea punct încît nu mai erau în stare să le sacrifice Legii, ci de a o sacrifica lor. De aceea Philon, modelul acestor evrei elenizați, fiind de bună credință, s-a străduit să demonstreze la Alexandria că revelațiile lui Moise şi prescripțiile acestuia se acordau perfect cu speculațiile lui Platon şi ale lui Zenon; nu trebuiau decît corect înțelese[47].

[47] E. Bréhier, *Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie*, Paris, 1907. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

La aceşti elenizaţi, slăbiră chiar idei capitale pentru palestinieni. De exemplu, mesianismul lor, în loc de a îmbrăca forma unui naţionalism îngust şi agresiv, tindea să se înfăţişeze ca o cucerire a lumii de către adevăr. În spiritul lor îşi făceau loc idei străine de rasa lor. De pildă, se lăsau tot mai mult pătrunşi de ideea grecească a *dualismului*[48] naturii umane. Ajunseseră să nu mai acorde mare importanţă sorţii viitoare a trupului lor, îndreptîndu-şi toată atenţia asupra destinului sufletului lor, punct asupra căruia palestinienii nu profesaseră nicicînd o doctrină fermă şi clară.

Cu atît mai mult, prozeliţii rămîneau fideli culturii şi spiritului mediului lor, şi nimic nu i-ar fi putut convinge să dispreţuiască ceea ce educaţia lor le arăta a fi civilizaţia cea mai frumoasă care a existat vreodată şi cea mai demnă pentru un om raţional. Adoptînd mai mult sau mai puţin complet iudaismul, ei aspirau să-l adapteze şi să nu excludă din spiritul lor şi din viaţa lor decît ceea ce părea a fi într-o radicală opoziţie cu ceea ce împrumutaseră de la acesta. De aceea, evreii din străinătate şi „cei temători de Dumnezeu" –mai ales aceştia din urmă– erau mult mai dispuşi decît palestinienii să discute afirmaţiile apostolilor şi, la nevoie, să le accepte. Din acest motiv, cea mai simplă doctrină apostolică, pe care experienţa o dezvăluia a fi foarte plastică, se expunea riscului de a suferi grave alterări în cazul în care era transportată în sinagogile elene.

II

[48] Autorul se referă la concepţiile conform cărora, din punct de vedere ontologic, materia şi spiritul sînt două categorii separate, ireductibile una la cealaltă. Opoziţia şi înlănţuirea dintre două forţe contrarii (bine/rău, materie/spirit, yin/yang, masculin/ feminin, repaos/mişcare, întuneric/lumină etc.), aflate în felurite relaţii şi, adesea, decurgînd dintr-o forţă primordială şi superioară, se regăseşte în toate culturile şi spiritualităţile, reflectînd principiile pe care există şi funcţionează Universul. În plan teologic, dualismul poate lua forma biteismului, în care se acceptă existenţa a doi zei, la fel de puternici, complementari, opuşi dar aflaţi în armonie, sau a diteismului, în care zeii de află în raporturi de rivalitate şi disarmonie. În plan moral, dualismul are în vedere o relaţie complementară sau conflictuală între un zeu bun şi unul rău. (n.trad.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

Acest risc părea cu atît mai mare cu cît în celelalte regiuni ale *diasporei*[49] evreii nu s-au mulțumit să se adapteze necesităților sociale ale mediului lor și să-și organizeze religia sau, cel puțin, să și-o explice în funcție de cultura lor, menținînd-o integral. Treptat, au ajuns să amestece în ea cîte ceva din ideile și credințele păgînismului ambiant, în timp ce unii păgîni acceptau, pentru a le combina cu propria lor religie, mai multe reprezentări importante ale religiei evreiești. Sîntem prea puțin edificați asupra acestor combinații *sincretice*[50] care rezultau din aceste endosmoze, însă ceea ce întrevedem este suficient pentru a înțelege importanța lor.

Spre exemplu, colonia evreiască din Mesopotamia se află în situația de a suferi –socotind că se apără– influențele Iranului și pe cele ale Babilonului, care –lipsite de speculații surprinzătoare– se organizează în sisteme mai mult sau mai puțin coerente de explicații ale lumii și ale vieții, în *gnoze*, cum se va spune mai tîrziu în Biserica creştină[51]. Este una dintre combinațiile născute din acest mediu străin, în care iudaismul intră ca element, și pe care

[49] Termenul *diaspora* este de origine greacă, avînd semnificația 'dispersie, răspîndire', cu trimitere la cazul în care un popor sau o parte importantă a acestuia migrează, este dizlocat sau mutat de pe teritoriul său originar. Inițial, termenul apare în *Septuaginta*, cu referire expresă la evreii căzuți pradă robiei babiloniene. În limba greacă, însă, termenul avea un alt sens, referindu-se la cazul în care un grup din sînul unei comunități etnice migrează spre a cuceri un teritoriu cu scopul de a-l supune, coloniza și îngloba teritoriului-mamă. După cum se vede, trimițînd către ideea de 'dispersie' a unui grup de populație pe un teritoriu străin, nucleul de sens a ajuns să permită variate dezvoltări semantice. Ulterior, termenul și-a simplificat și lărgit sensul, fiind folosit pentru felurite situații și cu referire la felurite neamuri sau grupuri de populație. (n.trad.)

[50] Acesta este numele dat tuturor realizărilor religioase ce adună și organizează elemente provenite din diferite religii. – Lucrarea esențială asupra sinagogilor din *diaspora*, privite din punctul de vedere care ne interesează pe noi aici, este cea a lui Friedländer, *Synagoge und Kirche in ihren Anfängen*, Berlin, 1908; ea trebuie citită cu precauție, deoarece, uneori, afirmațiile din ea sînt hazardate în comparație cu textele. (n.a.)

[51] Cuvîntul *gnoză* semnifică 'cunoștință', însă implică faptul că această cunoștință scapă sferei comune a oamenilor și nu poate fi dobîndită decît prin revelație sau inițiere. Cf. Legge, *Forerunners and rivals of Christianity*, Cambridge, 1915, 2 vol., cap. III-VI. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

trebuie să-l numim: este *mandeismul*[52], sincretism iudeo-babilonian, care pare să fi servit ca fundament mai multor construcții ulterioare, importante în istoria creştinismului.

O altă colonie evreiască extrem de interesantă, din acelaşi punct de vedere, este cea a Frigiei. În această țară –care de-a lungul întregii antichități s-a distins prin intensitatea vieții religioase–, evreii au format mai întîi unul sau cîteva grupuri izolate în mijlocul populațiilor păgîne. Sfîrşiră, însă, prin a suferi acțiunea acestui contact şi, la rîndul lor, reacționară asupra acestora atît de bine încît se observă destul de clar cum mai multe dintre concepțiile lor religioase, adoptate de păgîni, s-au amalgamat cu credințe autohtone. Cultul propriu frigian este cel al Marii Mame (Cybele) şi al lui Attis[53], amantul ei. Acesta din urmă a primit numele

[52] Religie națională monoteistă a semiților din Mesopotamia, cu o perspectivă dualistă asupra lumii, şi care se revendică de la Ioan Botezătorul. Mandeenii cred că Isus şi Mohamed au fost proroci falşi, care au pervertit învățăturile încredințate de către Ioan Botezătorul. De asemenea, ei socotesc că Ierusalimul este oraşul pierzaniei, zeul adorat aici (Adonai sau Yahweh) fiind un spirit malefic. În mandeism, Universul este socotit a fi emanație a unei ființe supreme. Primele ființe emanate au capacitatea de a emana, dar astfel apar ființe tot mai corupte şi mai imperfecte față de ființa supremă –prin imperfecțiunile lor, primii emanați intrînd în felurite opoziții cu ființa supremă. De aceea, prin îndepărtarea de ființa supremă, sufletul este exilat, dar, în cele din urmă, va reveni în punctul de plecare, de-a lungul călătoriei fiind însoțit de spirite călăuzitoare şi protectoare. Sufletul se poate purifica prin intermediul misteriilor sau sacramentelor, asigurîndu-se astfel renaşterea spirituală a trupului şi elevarea acestuia din lumea materială. De altfel, mandeismul prezintă numeroase elemente comune cu religiile gnostice, cu cele iraniene şi egiptene, unele datorate unui fond comun, altele influențelor. Asemănător multor religii orientale, mandeismul conține destule elemente care îl arată a fi mai aproape de stadiul credințelor populare decît de cel al unei religii decantate şi elaborate în cadre teologice. (n.trad.)

[53] Zeiță-mamă frigiană, personificare a pămîntului, venerată cu mult înainte de apariția indo-europenilor. La greci este echivalentă cu mama zeilor, Rhea. Adepții, numiți corybanți, se manifestau zgomotos prin dans şi muzică, în forme extatice şi orgiastice, sub conducerea preoteselor cultului. Cei mai zeloşi se castrau în cinstea ei, asumîndu-şi o identitate feminină, ritual care putea fi făcut şi simbolic, în acest caz ofranda fiind testicolele unui taur.

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

de *hypistos*[54], Cel Foarte Înalt, nume de origine evreiască, şi care, de altfel, răspunde unei credinţe caldeene conform căreia locuinţa zeilor se află *deasupra* celor şapte sfere planetare şi a cerului înstelat. Pe de altă parte, un joc de cuvinte facil şi tentant identifică pe *Sabazios*[55], Jupiter-ul ori Dionysos-ul frigian, cu *Sabaoth*[56], şi remarcăm –din păcate în penumbra

---

Apărut mai tîrziu, Attis este un semizeu frigian local, spirit al vegetaţiei. Provenit dintr-un daimon hermafrodit foarte puternic –Agdistis, care a stîrnit invidia zeilor–, Attis suferă cîteva metamorfoze, ajunge un tînăr frumos, este pe cale să se căsătorească cu fiica unui rege, dar se îndrăgosteşte de el zeiţa-mamă Cybele, (identificată cu Agdistis, din acesta provenind, în fapt, cei doi), care, venind la nunta lui Attis, geloasă, îi ia minţile şi îl face să se castreze, după care, zeiţa îl va face să renască sub forma unui pin. După cucerirea Frigiei de către Lydia, apoi la intrarea în lumea greacă şi în cea romană, în diferite puncte ale sale, mitul suferă felurite transformări adaptative solicitate de respectivele medii. Cultul celor doi şi povestea lor au ajuns să se relateze şi celebreze împreună. Ritul iniţiatic în cultul marii zeiţe-mamă a pămîntului şi a zeilor se încheia prin ceremonia tauroboliului, în care candidatul ocupa loc într-o groapă, sub un grătar pe care era sacrificat un taur, şi al cărui sînge îmbăia pe neofitul iniţiat. Actul reprezenta un botez purificator şi iniţiatic. Principala sărbătoare a cultului comun, hilalia, era în a doua jumătate a lunii martie, aproximativ pe 25 (data nu era fixă şi putea oscila într-un interval de 10-14 zile), cînd se deplîngea moartea lui Attis şi se sărbătorea învierea sa. (n.trad.)

[54] Termenul provine din gr. *hypsistos* 'cel mai mare, mai înalt' (zeu), traducere a ebr. *elyon* , fiind o denumire curentă şi cît se poate de firească pentru zei, în general. (n.trad.)

[55] Zeu traco-frigian, conceput ca un călăreţ nomad şi tată ceresc. Imaginea aceasta este foarte potrivită pentru neamul indo-european, a cărui clasă stăpînitoare era constituită de războinici călare, aflaţi în continuă mişcare, în căutare de prăzi. Adus de indo-europeni în Anatolia, Sabazios intră în relaţii (iniţial, conflictuale, apoi de acomodare) cu zeii locali. Lucrul acesta se petrece şi la contactul cu terenul grecesc şi roman. Deşi nu se ştiu prea multe lucruri despre acest zeu şi despre cultul său –unul în care se practicau misteriile–, întrucît informaţiile care există reflectă numeroase confuzii între Sabazios, atribute ale sale, elemente de cult şi zei, atribute şi elemente de cult aparţinînd diferitelor zone în care a fost transplantat, se poate deduce că a fost un zeu destul de confundat, împrumutînd destule elemente altor zei, dar şi însuşindu-şi elemente proprii altor zei. (n.trad.)

[56] Conform concepţiei semite, în iudaism, numele adevărat al unei realităţi este realitatea însăşi, fiind capabil ca, prin rostirea corectă, acel nume să creeze, activeze sau să ia în stăpînire realitatea denumită, întocmai precum însuşi Dumnezeu a creat, pus în act şi luat în stăpînire lumea prin numire. Cel ce cunoaşte numele real al realităţii, aşadar, este sau devine stăpînul acelei realităţi. Din acest motiv, omul nu are cum să cunoască adevăratul nume al lui Dumnezeu. Fiind, însă, nevoit să denumească Divinitatea, omul o poate face

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

documentelor– sectele semi-evreieşti ale hypsistenilor, ale sabbatiştilor sau sabazienilor, care împărtăşesc o aceeaşi speranţă: aceea a salvării veşnice, a vieţii fericite fără sfîrşit, obţinută dincolo de moarte prin intervenţia unui *Soter*[57], a unui mîntuitor divin. Comuniunea între membrii acestor secte se stabilea prin participarea lor la o masă liturgică şi mistică care are deja valoare de sacrament, care, aşadar, acordă convivilor graţia divină sau o aptitudine particulară de a primi această graţie[58].

De altfel, combinaţii analoage s-au produs în Egipt şi mai ales în Siria, a căror influenţă asupra formaţiei religioase a sfîntului Paul o vom indica imediat.

---

prin diferitele atribute pe care aceasta binevoieşte a i le dezvălui. Numele principal al divinităţii iudaice este YHWH (tetragrammaton), semnificînd 'domn, stăpîn, eternul', cu referire la singura existenţă reală, la stăpînul Universului, la Universul însuşi. *Yehowah* şi *Adonai* constituie variante teoforice ale numelui divinităţii iudaice. Numele pe care Dumnezeu i l-a încredinţat lui Moise (*Exod*, 3, 14) era *Ehyeh-Asher-Ehyeh* (אהיה אשר אהיה) şi dă seamă de acelaşi caracter etern al Divinităţii (prin exprimarea: perfectei identităţi cu sine, a imuabilităţii, a unicităţii, a existenţei în sine) 'eu sînt cel ce există, eu sînt existenţa, cel etern'. Fiind un nume-particulă care trimite direct către divinitate, *El* apare în combinaţii care se referă la diferite atribute sau perspective prin care fiinţa umană se raportează la Divinitate sau intră în relaţie cu aceasta: *Elyon* 'cel preaînalt', *El Gibbor* 'stăpînul puterilor', *El Shaddai* 'stăpînul atotputernic', *El Olam* 'stăpînul veşnic', *El Hai* 'stăpînul viu', *El Roi* 'stăpînul atoatevăzător'. Dumnezeu mai este: *Elah Yerushelem* 'Dumnezeul lui Ierusalim', *Elah Yisrael* 'Dumnezeul lui Israel', *Elah Elahin* 'Dumnezeul zeilor', *Elah-avahati* 'Dumnezeul părinţilor', *Shalom* 'pace', *Avinu* 'tatăl nostru', *HaMakom* 'cel omniprezent', nume care arată şi că perspectiva se schimbă şi îmbogăţeşte în funcţie de percepţiile şi de nevoile adoratorilor. De aceea, el poate fi YHWH Tzevaot sau Sabaoth 'Dumnezeul oştirilor', cu referire la oştirile lui Israel, dar şi la oştirile cereşti, adică stăpînul tuturor categoriilor de îngeri sau de corpuri cereşti. (n.trad.)

[57] În mitologia greacă, *Soter* 'salvator, mîntuitor, eliberator', se referă la un daimon care eliberează de rău, îngrijindu-se de siguranţa oamenilor. Deşi avea o genealogie care îi conferea identitate, se pare că Soter reprezenta un atribut şi o formă de manifestare a lui Zeus. Dată fiind calitatea de protector, precum şi concepţia politeistă, denumirea apare folosită şi ca atribut divin pentru diferiţi zei, apoi şi pentru eroi sau conducători. (n.trad.)

[58] Cf. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1909, p. 94 şi urm. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

Sectele sincretiste şi gnostice cu fond evreu se răspîndesc puţin cîte puţin în jurul Palestinei. Totodată, nu este imposibil ca, încă de dinaintea naşterii lui Isus, ele să fi imigrat profitînd de pelerinajele frecvente pe care evreii din străinătate le făceau la Ierusalim, în timpul marilor sărbători ale anului liturgic. Un scriitor creştin din secolul al IV-lea, sfîntul Epifan[59], care nu se arată mereu demn de încredere, dar care dispunea de bogate informaţii asupra acestor „erezii" orientale, ne vorbeşte destul de detaliat de una dintre ele, cea a nazoreilor[60], răspîndită în regiunea transiordanică, în Pereea, înainte de începutul erei noastre. Adepţii săi resping cultul Templului, însă se supun altor cutume evreieşti. Cu toate acestea, influenţa străină pe care au suferit-o se manifestă în aceea că nu admit caracterul divin al Legii. Ei se considerau *sfinţi*, în comparaţie cu alţi oameni, tot astfel cum vor face primii creştini, şi, de altfel, numele lor este, fără îndoială, explicabil, precum supranumele lui Isus, prin ebraicul *nazir* pe care grecii îl traduceau prin *hagios*, adică *sfînt*. Foarte probabil, aceşti nazorei erau mesianişti înfocaţi şi, poate, răspîndeau în avans un cult al lui Mesia, cum fac cu Dumnezeul lor mîntuitor sectele cele mai profund păgîne în sincretismul lor.

Din păcate, informaţia pe care o deţinem –încă foarte incompletă– nu ne permite să facem afirmaţii asupra tuturor aspectelor privitoare la aceste

[59] Sfîntul Epifan din Salamina (sec. IV), apărător al ortodoxiei, fondator al unei mînăstiri în Iudeea, episcop de Constantia-Salamina, este unul dintre părinţii Bisericii, luptător împotriva ereticilor de după Conciliul de la Niceea. (n.trad.)

[60] Epifan, *Haeres*., 19, 1 şi urm.; 29, 9. (n.a.)

Secta iudeo-creştină a nazoreilor susţinea că Isus era Mesia, Fiul lui Dumnezeu, apărut prin imaculata concepţiune. Adepţii sectei se socoteau evrei care respectă Legea lui Moise, pe care, de altfel, nu o abandonaseră, dar care utilizau doar Evanghelia aramaică, a lui Matei. Nu este limpede încă, dacă epitetul lui Isus se referă la Nazareth sau la nazir. Oricum, nu este cu neputinţă ca referirea să se facă la *nazir*, un israelit care a făcut jurăminte speciale, prin care s-a dedicat lui Yahweh, abţinîndu-se o perioadă de la felurite obiceiuri lumeşti, după care urma să se scufunde în apă. Dincolo de îndoieli, există numeroase elemente care ar putea pleda cu seriozitate în această direcţie: botezul de către Ioan Botezătorul, faptul că astfel „se împlinesc cele cuvenite", unele caracteristici ale lui Ioan Botezătorul, ale lui Iacob, faptul că Paul a însoţit la Templu pe unii care „făcuseră un legămînt" (*Fapte*, 21, 23-26; 24, 5). (n.trad.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

secte sincretice evreieşti, dar însăşi existenţa lor ajunge pentru a ne demonstra că există punţi între iudaismul propriu-zis şi diversele religii ale Asiei occidentale care, alături de acesta, prezintă trăsătura comună a aşteptării, sub o formă oarecare, sau deja, aceea a adorării unui mîntuitor divin. Urmează de aici că, *a priori*, nu este neverosimil ca o *revitalizare* mesianică de origine palestiniană să se fi întins dincolo de limitele Palestinei şi să fi fost luată în considerare în multe sinagogi ale *diasporei*, la început în jurul acestora, şi chiar în grupările mai îndepărtate de ele decît cele ale simplilor *prozeliţi de la intrare*. Existenţa acestor secte probează încă o dată că ortodoxia Sinagogii din străinătate se eroda mai uşor decît cea a comunităţii palestiniene, că departe de Templu şi de preoţi rigoarea sa legalistă ceda uneori formelor de expresie ale sentimentului său religios, mai spontane, sau într-o mai mare armonie cu preocupările religioase generale ale mediului în care aceasta trăia şi care sfîrşeau prin a o pătrunde. Cu alte cuvinte, evreii, şi mai ales semi-evreii din străinătate, aveau toate datele pentru a se arăta mai îngăduitori faţă de afirmaţiile apostolice privitoare la Isus, în comparaţie cu cei din Ierusalim şi Palestina. Totodată, însă, probabil că se temeau că credinţa în Christos Isus nu făcea decît să adauge un element nou, o componentă mai mult sau mai puţin puternică, la un sincretism deja destul de complicat pentru mulţi dintre ei.

III

Trecerea speranţei apostolice pe terenul *diasporei* a avut caracter inevitabil şi s-a făcut în cel mai natural mod din lume. Cartea *Faptelor* ne povesteşte că apostolii atrăseseră de partea lor un anumit număr de evrei elenişti, veniţi la Ierusalim pentru sărbătoarea Rusaliilor. Unii se reîntoarseră acasă imediat, alţii rămaseră în oraş dar nu întîrziară într-atît încît să fie expulzaţi atunci cînd diaconul Ştefan –care îşi făcuse o specialitate din a predica Evanghelia la sinagogile pe care eleniştii le întreţineau în oraşul sfînt– pieri ca victimă a Sanhedrinului (*Fapte*, 6, 8 şi urm.; 7, 57 şi urm.). Apostolii merseră în Fenicia, Cipru şi Antiohia, unde, la rîndul lor, începură să predice în sinagogi (*Fapte*, 11, 19 şi urm.) „vorbiră chiar grecilor", adică „celor temători de Dumnezeu", iar mulţi dintre aceşti

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

greci „se convertiră la Domnul". Cei doisprezece nici nu provocaseră, nici nu prevăzuseră această inițiativă. Cînd i-au observat efectele, trimiseră în Antiohia un om de încredere, numit Barnaba, pentru a se informa asupra unei situații care, cu siguranță, îi neliniștea. Entuziasmul noilor convertiți îl cîştigă pe Barnaba, recunoscu aici grația Domnului şi, cu tot zelul, se strădui de îndată să urmeze ceea ce fusese atît de bine început. El merse la Tars, unde locuia atunci Paul, şi îl aduse în Antiohia pentru a-l asocia operei sale. Găsise aici pe marele făuritor al viitorului.

Este limpede că cei doisprezece şi discipolii direcți ai lui Isus nu puteau decît să bată pasul pe loc –exact cum făcuse Învățătorul lor– şi să cunoască aceleaşi pericole ca şi el. În loc să proclame, cum făcuse el: „Împărăția va apărea", ei spuneau: „Domnul va reveni", însă acestea sînt afirmații pe care aşteptarea prelungită nu poate decît să le sleiască. De aceea, ne-ar fi dificil să precizăm ce-au făcut, de fapt, companionii direcți ai lui Isus. Grupați în jurul lui Petru şi Ioan –cărora păreau să li se fi alăturat de curînd frații Domnului, pentru că Paul însuşi aşează pe unul dintre ei, Ioan cel Mic, alături de Petru în comunitatea de la Ierusalim– ei vegetează în mod vizibil şi, fără îndoială, nu se prea îndepărtează de oraşul sfînt. Legende posterioare îl duc pe Andrei la sciți, pe Iacob cel Mare în Spania, pe fratele său, Ioan, în Asia Mică, pe Toma în India şi pînă în China, pe Petru la Corint şi la Roma. Toate aceste povestiri nu sînt în aceeaşi măsură de neverosimile, însă ne temem că nici una nu este adevărată. În fond, lăsînd deoparte primele capitole ale *Faptelor Apostolilor*, pe care noi nu le avem decît sub forma unei îngrijorătoare remanieri a redacției prime, nu ne rămîne nici o informație demnă de crezare asupra vieții şi operei apostolilor direcți ai lui Isus.

Această tăcere nu îndeamnă a crede că au făcut lucruri extraordinare, ceea ce, în fapt, este improbabil. Noi credem a şti că Petru, cei doi Iacobi şi Ioan, fiul lui Zebedeu, au pierit de moarte violentă şi păşim de-a lungul scrierilor eresiologilor[61] pe urmele micilor comunități iudaizante pe care ei

[61] Adică ale creştinilor care au scris despre erezii, precum sf. Irineu, în secolul al II-lea, autorul lucrării *Philosophumena*, în secolul al III-lea, sf. Epifan în secolul al IV-lea etc. (n.a.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)

le-au fondat şi care, de la marea revoltă evreiască din 66[62], se refugiază dincolo de Iordan. Acestea rămîn foarte repede în urmă faţă de doctrina comunităţilor de pe teren grecesc şi trec drept necredincioase încă din secolul al II-lea. Practic, acţiunea lor imediată şi directă asupra istoriei creştinismului este neglijabilă. Germenele însufleţitor vine din altă parte.

[62] Marea revoltă a evreilor din 66-70, a fost prima din cele trei mari rebeliuni ale evreilor din provincia Iudeea îndreptată împotriva romanilor. Deşi lucrurile cunosc o evoluţie care pare a fi degenerarea unui conflict local, esenţa conflictului ţine de ciocnirea dintre comportamentul neevreilor –în fond, obişnuit şi similar cu cel din toate provinciile imperiului– cu obiceiurile, concepţiile şi modul de viaţă al evreilor. Scînteia revoltei se aprinde în Cezareea, unde grecii sacrificau păsări în faţa sinagogii de acolo, romanii neintervenind, în urma plîngerilor evreilor. În consecinţă, evreii au reacţionat prin a înceta rugăciunile şi sacrificiile în cinstea împăratului roman. Totodată, au apărut proteste legate de impozite, felurite atacuri la adresa romanilor şi alte asemenea incidente, de diferite gravităţi. După o primă înfrîngere a trupelor trimise de către romani, în anul 67, Nero îl va trimite pe Vespasian –cu două legiuni–, care începe să reinstaureze ordinea romană în Galileea şi Cezareea. Nordul fiind înfrînt, zeloţii, alături de întreaga rezistenţă armată se îndreptă spre Ierusalim, spre a-şi organiza rezistenţa. În vreme ce Vespasian pregătea asediul, conflictele de la Roma îl determină pe Nero să se sinucidă, Galba devenind noul împărat. Acesta este asasinat în scurtă vreme, războiul civil izbucnit amînînd continuarea intervenţiei din Iudeea. După ce Vespasian (întemeietorul dinastiei Flaviilor) ajunge împărat, îl va trimite pe fiul său, Titus Flavius, să continue lupta în Iudeea. În urma unui asediu destul de problematic, Titus va da asaltul final în vara anului 70, cucerind oraşul. Conform uzanţelor pe care le aveau încă de pe cînd stăpîneau doar o palmă de pămînt, romanii îşi tratau învinşii în funcţie de comportamentul acestora (foarte generoşi cu învinşii care cedau fără luptă, necruţători cu cei care opuneau rezistenţă sau cu rebelii). Urmează, aşadar, distrugerea Ierusalimului şi a celor trei ziduri, dărîmarea şi jefuirea celui de-al doilea Templu, distrugerea tuturor punctelor de rezistenţă, deportarea şi vînzarea multora dintre evrei. De pe urma acestei revolte, Iudeea a suferit pedepse exemplare, chiar evreimea din diaspora avînd de suferit. Chiar aşa, împăratul nu a considerat că a repurtat o victorie ce merita sărbătorită, susţinînd că nu este vreun merit în a cuceri un popor părăsit de propriul zeu. (n.trad.)

BDD-B621-06 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:49:34 UTC)